

ROCHDALE KURALLARININ KALKINMA YOLUNDAKİ ÜLKELERDE UYGULAMASININ SORUNLARI VE ZORLUKLARI *

Maurice COLOMBAIN
André HIRSCHFELD

Çeviren :
Ass. Dr. M. Zafer ÜSKÜL

I. ROCHDALE İLKELERİ

1930'da Viyana'da toplanan Uluslararası Kooperatif Birliği Kongresi, Merkez Komitesinden «çeşitli ülkelerde Rochdale ilkelere hangi koşullar içinde uygulandığını incelemek ve bu ilkelere anlamlarına açıklık kazandırmakla görevli bir özel komite kurmasını» istemiştir.¹

Önce Londra Konferasına (1934) sunulan bu komitenin raporu, aşağıdaki sonuçlarla, 1937'de Paris Kongresinde kesin olarak kabul edilmiştir.

«... Kooperatif ilkelere uyulması, aşağıdaki yedi ilkenin ilk dördünün kabulüne ve uygulanmasına bağlıdır» :

1. Serbest giriş
2. Demokratik denetim (bir kişi, bir oy)
3. İşletme fazlalarının üyelere işlemleri oranında dağıtımı
4. Sermayeye sınırlı kâr
5. Siyasal ve dinsel yansızlık

(*) «Problèmes et Difficultés d'Application des Règles de Rochdale dans les Pays en Voie de Développement», içinde, *Les Principes Coopératifs*, Paris, 1967, s. 419-441.

(1) Op. cit., «Le Secteur Coopératif».

6. Peşin satış
7. Eğitimin geliştirilmesi.

«Rochdale sisteminin kuşkusuz bir parçası olan ve çeşitli ülkelerin kooperatif hareketlerince başarıyla uygulamaya konulan bu son üç ilke, Uluslararası Kooperatif Birliğine girmek için uyulması zorunlu ilkeler değildir».

Gerçekte, Rochdale ilkelerinin ahlâki ve toplumsal kapsamlarını ortaya koymak için beş ilke yeterlidir. Ancak, bu ilkeler, anlaşılması kolay ve kullanımı yaygın olan terimlerle belirtilmelidir. Bunun yanında, bu ilkelerin, kooperatif teamülünce yaratılan kuralların büyük bölümünü ve bu kuralların uygulandığı kurumların sayısı ve çeşitlilik açılarından çoğunluğunu kapsayacak deyimlerle biçimlendirilmesi gerekir.

Bu ilkeleri açıklarken, Georges Fauquet'nin klasikleşmiş çözümlerinden yararlanılacaktır. Bu çözümleme, kooperatif kurumda iki ögeyi birbirinden ayırır : Sosyal öge, yani kişiler topluluğu ve ekonomik öge, yani ortak işletme.

Sonuç olarak, sırayla şu ilkeler incelenecektir.

1. Kooperatifçilerin kendi aralarındaki ve kooperatifçilerle kooperatif arasındaki ilişkileri düzenleyen kuralları oluşturan iki ilke.
2. Ortak işletmeyi niteleyen ve kooperatifçilerin ortak işletmeyle olan ilişkileriyle ilgili kuralları esinlendiren iki ilke.
3. Ötekilerin uygulanmasına canlılık ve terek veren beşinci bir ilke.

1. Bu ilkelerin ilki, ne Rochdale ilkelerinde ne de Uluslararası Kooperatif Birliği statüsünde açıkça ortaya konulmuştur. Fakat, her ikisi de bu ilkeyi içerirler.

Bu ilke, üyelerinin arasında ahlâki bir dayanışma bağına belirlen yada yaratan **birlik** (association) olgusunun kendisine dik-kate alır.

Bu ilke, dayanışma ilkesi yada karşılıklı bağlılık ilkesi olarak adlandırılabilir.

Şaşırtıcı bir saflıkla dünyada yaşayan insanların yarısının içinde bulunduğu durumu yadsıyarak, bolluk çağı olarak nitelendiri-

len bir dönemde, söz konusu olan dayanışma, her yerde sefaletin dayanışması değildir. Bununla birlikte, çoğu kez, bu gerekliliğin dayanışması olarak kalmaktadır.

Dayanışma, her yerde ve herkeste aynı özellikleri göstermez. Bazılarında pasiftir, öbürlerinde isteyerek ve bilinçlidir; bazıları mekanik olarak dayanışma içine girmiş bulunurlar, öbürleri, herkesten aynı nitelikte davranış ve sorumluluk isteyen ve herkese ortak yararlar sağlayan ortak bir eyleme kendi istekleriyle katılırlar. Pasif yada aktif olsun bütün kooperatifçiler, aynı ayırtılarda (nuances), aynı ulusun yurttaşlarının dayanışık oluşları gibi dayanışıklardır.

Fakat, üyelerinin herbiri yada çoğunluğu çok az katkıda bulunarak en çok yararı sağlamaya uğraşan bir birlik kooperatif adını taşımaya lâıyk değildir. Kendisi çaba göstermeksizin başkalarının çabasına dayanan kişi kooperatifçi değil, «kooperatifçiliğin kâr düşkünü»dür.

W. King'e göre, «bir kooperatife giren kişi, kooperatifteki ortaklarıyla yeni bir ilişki içine girer ve bu yeni ilişki hemen ahlâk anlayışının temeli olur».

Gerçek kooperatifçi, öteki kooperatifçilere karşı, onların kendisine karşı yüküm altına girmeleri gibi, ortak bir amacın gerçekleştirilmesini yükümlenir.

Daha sonra, bütün kooperatifçiler, kooperatif içindeki davranışlarını, ortaklaşa kabul edilen bazı ilkelere uydurma yükümü altına girerler.

a) Gerçekten, kooperatifçilerin kendi aralarında yaptıkları ve kooperatiflerinin statüsünü oluşturan anlaşmaların tümünün temeli bu dayanışma bağı ve karşılıklı yüküm altına girmedir.

b) Hatta, şu söylenebilir ki, dayanışma ve karşılıklı yüküm altına girme ilkesi uygulanmazsa statünün sert ve beklenmeyen nitelikteki bazı hükümleri anlaşılabilir. Örneğin, her üyeye tanınan çekilme ve sermaye payının geri ödenmesini elde etme hakkına sınırlamalar getiren hükümler.

c) Bu ilkenin varlığı nedeniyle, mesleki yararlı bazı kooperatiflerin (tarım, işçi üretim kooperatifleri) üyeleri, bazan, çok sıkı disiplin gerektiren kuralları kabul edeceklerdir.

d) Rochdale ilkeleri arasında anılmayan, tüketim kooperatiflerinin birçoğunda önemli bir rol oynamayan fakat kırsal yerlerdeki kooperatiflerin bazılarında, özellikle tasarruf ve yardımlaşma kredisi kooperatiflerinin çoğunda önemli olan bir kural da yine bu ilkedен çıkmaktadır; Üyelerin üçüncü kişilere karşı zincirleme mali sorumluluğu.

e) Bu ilkedен çıkan Rochdale'de söz konusu edilmeyen, fakat kooperatifçilik dilinde sık sık bir «ilke» olarak kabul edilen bir kural da isteğe bağlı giriştir.

Kuşkusuz, isteğe bağlı giriş çok önemlidir. Önemi, üyenin, avantajlar, sorumluluklar ve riskler taşıyan bir ortak çabaya katılmaya gösterdiği isteğin sarsılmazlığına ve bilinçliliğine tanıklık ettiği ölçüde büyük olacaktır.

Fakat ,bu, bir ilke olamayacağı gibi evrensel bir kural da değildir. Gerçekten, kooperatife girişin koşullarca yada yasaca zorunlu kılındığı olmuştur: Koşullarca rekabet olmadığında, kooperatif yörel olarak fiili bir tekel kurduğu zaman; yasaca, bir toprak reformundan yararlandırılan kişilerin, kendilerine yardımcı olmak üzere özel olarak kurulan kooperatiflere üye olmaları zorunluluğunun yasal olarak konulduğu zaman (örnek: 12 Mayıs 1950 tarihli İtalyan yasası).

Zaten, Georges Fauquet'nin de dediği gibi, «yalnızca giriş akti, kooperatif kurumun üyelerinden istediği ne tek ne de temel istek aktidir;... kooperatif kooperatifçilere, eğer onlar birbirlerine yardım ediyorlarsa ve herbirinin çabası herkesin çabasına karşılık veriyorsa, yardım eder».²

İsteğe bağlı giriş sınırlanmışsa da, dayanışma ve karşılıklı yüküm altına girmeye ilkesi hem daha genel hem de daha kesindir: Bir çok durumda isteğe bağlı girişi varsayar yada onun yerini alır.

2. İkinci ilke eşitlik ilkesidir.

Georges Fauquet bu ilkeyi, bir çeşit ölçülülükle, basit bir kural olarak ele almıştır.

(2) «Repard sur le mouvement coopératif». «Formation et Consolidation de la «coutume cooperative» adlı makale.

Aşağıdaki kurallar, bu ilkenin varlığıyla haklı gösterilebilir.

a) Serbest giriş yada «açık kapı» (Paris Kongresinde kabul edilen ilkelerin ilki), yani kooperatife serbestçe girmek ve işletmenin hizmetlerinden yararlanmak için siyasal düşünce, dinsel inanç ayırımı yapılmaksızın sosyal statüsü, sosyal kapitale katkısının değeri, ortak işletmeyle olan işlemlerinin hacmi ne olursa olsun herkese tanınan eşit hak.

b) Statülerde herkes için aynı olarak saptanan koşullar içinde, kooperatiften ayrılmak için herkese tanınan eşit hak.

c) Kişiler arasındaki bu eşitlik, kooperatif içinde, kararlar düzeyinde de kendini gösterir: Bir kişi, bir oy. Bu, demokrasinin yasasıdır (Paris Kongresinde kabul edilen ilkelerin ikincisi).

3. Kooperatif işletme konusunda, onun hizmet işletmesi olduğu ilkesini koymak, kooperatifi kâr amaçlı işletmelerden ayrılan ahlâki temeli belirlemek demektir.

Bu ilke, aşağıdaki kuralları göz önünde tutmayı gerektirir.

a) İşletme fazlası (eğer varsa) sermaye payı biçiminde dağıtılmamalıdır (Paris Kongresinde kabul edilen üçüncü «ilke»nin olumsuz görünümü).

b) Üye olmayanlarla yapılan işlemlerden elde edilen kazanç (bu tür işlemlerin yapılması kabul edildiği zaman) üyeler arasında dağıtılmamalıdır.

c) «Efendi» olarak değil fakat «hizmetkar» olarak değerlendirilen kapital, ancak sabit ve sınırlı bir faiz almalıdır (dördüncü ilke), hatta hiç almamalıdır. Çünkü, sosyal paylar, bekledikleri hizmetleri işletmenin yapabilmesini isteyen kooperatifçilerin vermekten kaçınamayacakları ödentilerdir.

d) Kooperatiften çekilme durumunda, sosyal paylar, en fazla, yazılı değerleri üzerinden ödenir.

e) Sosyal paylar bir bedel karşılığı verilir.

f) Yedek akçeler üyelere dağıtılmaz.

g) Tasfiye durumunda, «aktif fazlası (varsa) yöneticilerce, uy-

gun görülecek hayır işlerine yada kamu hizmetlerine verilir»,³ ya da, 10 Eylül 1947 Fransız yassasında öngörüldüğü gibi kullanılır: «Net aktif, Genel Kurul kararıyla, kooperatiflere yada kooperatif birliklerine, genel yada mesleki yararlı işlere devredilir».

(Ayrıca, bu kuralın dayanışma ilkesine uygunluğunu da belirtmek gerekir: Bu kuralın uygulanmasıyla ,aynı yada benzer nitelikteki kurumlar arasında ve nesiller arasında bir dayanışma yaratılmaktadır.)

Özensizlik yada kötü bir öykünmeciliğin etkisiyle, yukardaki kuralların bazılarını gereksiz yada zamanı geçmiş olarak değerlendirilenler, isteyerek yada istemeyerek kooperatif eylemi niteleyen belirtilerden bir kaçını ve bu eylemin etkililiğini koşullayan erdemlerden bazılarını terketmiş olmaktadırlar. Bu kişiler, gerici nitelikte sapmalara yolu açmaktadırlar. Bu sapmalar, kapitalist ekonomi kavramlarına teslim olma sonucunu doğurabilir ve bazı durumlarda, doğurmuştur da. Oysa, kooperatif hareket, kapitalist ekonomi kavramlarına karşı kendi kavramlarını çıkaracağını öne sürmektedir.

4. Georges Fauquet'ce ortaya konulan ve kooperatifçilerin ortak işletmeleriyle olan ilişkilerini niceliksel temellere oturan bir kural da ilke düzeyine yükselebilir. Bu **ahlâki denkserlik** (yada orantılılık) **ilkesidir**.

a) Bu ilke, bundan önceki ilkeyi bütünlemektedir. Kooperatif işletme kâr amacı gütmeye göre, eğer varsa işletme fazlasının, işletmeyle yaptıkları işlemler sonucu bu fazlayı yaratanlara (kişisel yada topluluk olarak) dağıtılması gerekir. Kişisel risturn söz konusu olduğunda, bu, kooperatifçilerin işlemlerinin tutarıyla orantılı olacaktır. Bu ilke, Uluslararası Kooperatif Birliği statülerince kabul edilen üçüncü «ilke»dir.

b) Daha geniş uygulanabilir ve birçok kooperatif için, yalnızca işletme fazlasının dağıtımını öngören ilkeden daha az yararlı olmayan bir ilke de, yükümlülüklerin ve mali sorumlulukların dağıtım-

(3) 23 ekim 1854'de Genel Kurulca kabul edilen Rochdale statülerinin 44 maddesindeki formül böyledir. Birçok yazarın bunu bilmez görünmelerini ortaya çıkarmak şaşırtıcıdır. Profesör Paul Lambert, bu konuyu «La Doctrine Coopérative» adlı eserinde ele almıştır. Uluslararası Kooperatif Birliği statüleri bu formülü benimsememiştir.

mına ilişkindir. Tüketim kooperatifleri dışında (bu kooperatifler de her zaman kural dışı değildir),⁴ kooperatifçiler genel olarak, sosyal kapitalin oluşmasına ve kooperatifin borçlarının güvencesine ortak işletmeden bekledikleri hizmetlerle orantılı olarak katkıda bulunurlar. Yani, ortaklar, işletmeye yükledikleri masraflar ve risklere orantılı olarak sosyal kapitale ve kooperatifin borçlarının karılanmasına katkıda bulunurlar.

c) Kooperatif işlevleri içinde kredi uygulamasının eskiden yasaklanması sonucunu doğuran nedenler, bazı yerlerde, önemlerini ve gerekliliklerini yitirmişlerdir. Ancak, bu nedenlerden bazıları, kalkınma yolundaki ülkelerde yada kredili satış yolunu hizmet için değil fakat cirolarını şişirmek için kullanan bazı tüketim kooperatifleri için, geçerliliklerini korumaktadır.⁵ Kerdi işlevlerinin tehlikesi yada kooperatif hareketin törelerine aykırı olduğu yerde, bu işlevlerin yasaklanması denkserlik adına haklı gösterilebilir (ilke olarak yasaklama, Paris Kongresinde «Rochdale sisteminin bir parçası» olarak kabul edilmiştir). Gerçekten, kredi uygulaması, en azından tüketim kooperatiflerinde, işletmeye, üyelere denkser olmayan bir biçimde aktarılan bir yük yüklemektedir. Bu yük, bazılarının yararı için herkesin sırtına yüklenmektedir.

Bu kurala uyulması, yukarda sayılan öteki dört ilkenin iyi uygulanması gerekliliği gibi, Uluslararası Kooperatif Birliğine girmek için, zorunlu bir koşul değildir.

5. Eğitimin geliştirilmesine ilişkin yedinci «ilke»ye (Rochdale sisteminin bir parçası olarak) gereken değer verilmelidir.

Dayanışma ilkesinin kooperatif içindeki bütün davranışları yönetişi ve hizmet yönetimi ilkesinin işletmenin sağladığı yarar ve yükümlülükleri kooperatifçiler arasında dağıtan kuralları ortaya koyuşu gibi, özellikle kooperatifçilik alanında bazı bilgilerin ve davranışların kazanılması,⁶ öteki ilkelere, bağlılıkla yani zekice ve dirençle uymak isteyen kişiler için, gereklidir.

(4) Georges Fauquet, a.g.y.

(5) **Aylıklıların yararlandıkları tasarruf ve kredi kooperatifleri**, «ev eşyası kredisi» vb... gibi kurumlar, meşru oldukları zaman (çoğu kez öyledir), günümüzde, kooperatif geleneğini yaralamaksızın tüketim kredisi gereksinimini doyurma olanağını sağlamaktadır.

(6) «Eğitim» deyimi, İngilizcede, Fransızcada olduğundan daha geniş bir anlama sahiptir.

Bu bilgiler ve davranışlar, günümüzde Rochdale döneminden daha az gerekli değildir. Çünkü, bir yandan, bunlar olmaksızın, Üçüncü Dünya ülkeleri, ekonomik ve sosyal kalkınmaları için gerekli kooperatif hareketi kuramayacaklardır. Öte yandan, endüstride ilerlemiş ülkelerde, örgütlenme teknikleri, güçlü ve yoğun kapitalizmin ekonomik sürecin iki ucunda yürüttüğü saldırıya tek başına karşı koyamayacaktır. Bu iki uç, ilkel üretim alanı ve son tüketim alanıdır. Bu iki alan ise, şimdiye dek bütün biçimlerdeki kooperatif eylem için en uygun, hatta yalnızca ona ayrılmış alanlar olarak görülebilmektedir.

Böyle olunca, örgütlenme teknikleri, gerekli oldukları ölçüde yetersiz kalmaktadır, «Toplum içinde yaşayan insan, iktisatçıların benimsedikleri güdülerin dışında başka güdülerle de davranır ve tepki gösterir».⁷

Sonuç olarak, kooperatif hareketin, amacını ve eylemini ekonomik sorunlarla sınırlı tutması yanlış ve tehlikeli bir davranış olacaktır. Bu davranış sonucu, kooperatif hareket, maddi refah etmenini ve etkililiğinin koşullarından birini, herşeyin üstünde de kendine özgü niteliğini yitirecektir.

Sürüp giden kavgalarda, birbiriyle çatışanların git gide birbirlerine daha çok benzedikleri gözlenmiştir. Kooperatif hareket, eğer girişeceği kavgalarda basit ve sıradan bir ticari örgütlenme formülü biçimine dönüşerek yozlaşmak istemiyorsa, yani hareket olarak yaşamını sürdürmek istiyorsa, yalnızca maddi başarı kazanması yetersiz kalacaktır. Kooperatif hareket, kendisini doğuran ve gelecekte ortaya çıkacak olan ahlâki değerlere sahip çıkmak zorundadır.

Manevi değerlerin, başka bir deyişle ideolojilerin, düşünceler üzerinde hiç bir etkisinin kalmadığı yinelenmektedir. Bununla birlikte, bir ideolojinin (bazan coşkunu) etkisiyle ulusların yüzyıllık uyuşukluktan kurtuldukları, doğdukları yada yeniden doğdukları görülmüştür.

Gerekli ve belki de yeterli olan, bir ideoloji ve yeni yada yenileştirilmiş yani yeniden düşünülmüş ahlâki değerler yaratılmasıdır. Kooperatif hareket için gerekli ve belki de yeterli olan, kuru değil fakat canlı bir öğretilerdir.

(7) Georges Fauquet, a.g.y.

Şunu kabul etmeliyiz ki, az sayıdaki donmuş, yozlaşmış ve anlamını yitirmiş slogan, ağızdan ağıza söyleniyor diye, öğreti olma niteliği kazanmaz.

En azından Batı dünyasında, birkaç kişinin iyi niyeti ve fedakârlığının, bazılarının akla aykırı ve sarsılmaz inancının bütün sorunları çözmeye ve bütün güçlükleri yenmeye yettiği dönemler geçmiştir.

Kooperatif hareketin yönetiminde sorumluluk yüklenen kişilerin, günümüzde, yaygın bir kooperatif kültürüne sahip olmaları gerekir. Bu kişilerin, sorumluluklarının niteliği ve derecesine uygun olarak, bir teknik formasyon ve düşüncelerine genişlik kazandıracak bir sosyo-ekonomik formasyon (bu, tarih, coğrafya ve kooperatifçilik sosyolojisini kapsamalıdır) kazanmaları gerekir.

Maddi başarılarla birlikte, bu kooperatif kültür, kooperatifçilerin tümüne olmasa bile etkin bir seçkinler kümesine, kooperatifçilik ilkelerini tam olarak anlama yeteneği ve bu ilkelere bilinçli olarak uyma isteği kazandıracaktır. Bu, kooperatif hareket içinde ortak inancı, sosyal disiplini, kişisel ve toplu sorumluluk anlayışını kuracak, güçlendirecektir. Bunlar ise, kooperatif hareketin birliğinin, dinamiziminin ve gelişmesinin koşullarıdır.

Kooperatif yapıların demokrasi üzerinde kurulduğu söylenir. Fakat, «üyelerinin ne söylediklerini bilmedikleri bir demokrasi nedir?».

Fazladan, kooperatif eğitim, kooperatif kültür, yalnızca, öz niteliklerini ve etkili erdemliliklerini doğuran ilkelerin korunmasının araçları ve koşulları olduklarından, kooperatif işletmelerin ekonomik gelişmesinin aracı ve koşulu değildir.

Kooperatif eğitim ve kooperatif kültür, kendi başına bir insanı ilerlemedir. Bu oldukça yaygın bir düşüncedir. «Secteur Coopératif» (Kooperatif Kesim) den alınan ve sık sık yinelenen şu bölüm, bu düşüncenin yaygınlığını ortaya koymaktadır:» Kooperatif kurumun ilk amacı, üyelerinin ekonomik durumunu yükseltmektir. Fakat geliştirdiği araçlarla daha yükseği amaçlar ve oraya ulaşır. Öyleyse, kooperatifçiliğin amacı, bireyin yüksek bir yaşam düzeyine ve herkesin yüksek bir sosyal yaşam düzeyine ulaşmasını sağlamaktır için, insanlardan sorumlu ve dayanışık kişiler yaratmaktır».⁸

(8) Op. Cit., «Le Secteur Coopératif».

Uluslararası Kooperatif Birliğinin eski müdürü, aynı düşünceyle, kooperatif hareketin ekonomiden yararlanan bir eğitim hareketi olarak kabul edilebileceğini göstermiştir.

Aynı zamanda ilke ve amaç olan bir kavramı ilkeler arasında kabul etmemek olur mu?

II. İLKELERİN KALKINMA YOLUNDAKİ ÜLKELERDE UYGULANMASI

Kalkınma yolundaki ülkelerde, kooperatif sorunlar, kooperatif hareketin başında ve günümüzde, söz konusu ülke neresi olursa olsun, siyasal ve ekonomik bir egemenlik kurmuş olan sömürgeci güce bağımlı olarak ortaya çıkmaktadır.

Bunun içindir ki, İngilizce, Fransızca, İspanyolca yada Portekizce konuşan ülkeleri ayrı ayrı ele almak gerekir. Bütün bu ülkeler, genel olarak, kendilerini sömürgeleştirmiş olan Avrupa ülkelerinin dillerini ve tüzel geleneklerini korumuşlardır.

Bununla birlikte, bu ayrımın her zaman şimdiki siyasal yada yönetsel sınırlara uygun düşmediğini belirtmek gerekir. Sözelimi, Kamerun Federal Cumhuriyetinde, Doğu Kamerundaki kooperatifler, Fransız yasalarından geniş ölçüde esinlenmiş olan 60-81 sayılı ve 31 aralık 1960 tarihli yasayla değiştirilen 59-48 sayılı ve 17 Haziran 1959 tarihli yasayla düzenlenirken, Batı Kamerundaki kooperatifler, 1956'da yürürlüğe giren ve İngiliz hukuku modeline göre hazırlanan Güney Kamerun Kooperatif Ortaklıkları Yasasıyla düzenlenmektedir (Southern Cameroons Cooperative Societies Law and Regulations).

1. İngilizce Konuşan Ülkeler

İngilizce konuşan ülkelerde, ikinci dünya savaşından önce, kooperatif hareketi kurma konusunda çeşitli denemelere girişilmiştir. Bu denemeler, özellikle Avrupa asıllı tarım işletmecilerini ilgilendirmiştir. 1945'ten beri, kooperatif hareketin geliştirilmesi amacıyla, sistematik bir çabaya girişilmiştir.

Bununla birlikte, şunu da belirtmek gerekir ki, bazı yerlerde bu çabalardan önce, çoğu başarılı olan eski denemeler de olmuştur. Bunlardan en geçerlisi, Hindistan'da girişilen denemelerdir.

Hindistan'da, kredi kooperatifi hareketi, içinde bulunduğumuz yüzyılın başlarında doğmuştur.

«Colonial Office»in yüksek dereceli ve kooperatifçilik alanında uzman memurlarınca yürütülen bir anketten sonra, yörenin gereksinimlerine uygun bir kooperatifçilik örnek anasözleşmesi hazırlanmıştır. Bu örnek anasözleşme, söz konusu ülkelerin birçoğunda yürürlüğe konulan yönetmeliklerin temeli olmuştur.

Bu ülkeler bağımsızlıklarını kazandıklarında, kooperatif hareketle ilgili düzenlemelerde, Hükümetlerin siyasal ve ekonomik eğilimlerine göre, değişiklikler yapılmıştır. Sözgelimi, toprak reformu yapılan bütün ülkelerde, toprak reformundan yararlanan bütün kişilere bir tarım kooperatifine üye olma zorunluluğu konulmuştur (örneğin, Birleşik Arap Cumhuriyetinde 1952 tarihli yasa). Aynı şekilde, Gana'da, değişik tipteki kooperatiflerin (tarımsal pazarlama kooperatifleri, tüketim kooperatifleri, vb.) üyelerce yönetilmesi ilkesi, devlet memurlarının az yada çok sert biçimdeki karışmalarıyla, zedelenmiştir.

2. Fransızca Konuşan Ülkeler

Fransızca konuşan ülkelerde, sömürge yönetimi döneminde girişilen kooperatifçilik çabaları, İngilizce konuşan ülkelerde girişilen çabalar kadar sistematik olmamıştır.

Gerçekten, Avrupa asıllı işletmeciler için kurulan yada onların canlandırdıkları gerçek anlamdaki kooperatifler yanında, yerli halk için, yardımlaşma ya da tarım ürünlerini toplama kurumları kurulmuştur. Bunlar, tarım kredi sandığı yada tarımsal pazarlama kooperatiflerinin rollerini oynamak üzere kurulmuşlarsa da kooperatifçilik ilkelerine çok az uymuşlardır.

Yardımlaşma Kurumları, Cezayir'de, 19. yüzyılın sonunda kurulmaya başlanmıştır. Bu kurumlar, bir yandan, yedek siloları kurmayı, öte yandan da, yerlilerin vermek zorunda oldukları ödentilerle beslenen bir sandığın kurulmasıyla, yerlilere borç vermeyi amaçlamıştır.

14 Nisan 1892 tarihli bir yasayla 7 Aralık 1894 tarihli bir kararname bu kurulların varlığını yasallaştırmış ve düzenlemiştir.

Yedek silolarının yerini alan benzer kuruluşlar Tunus'ta 20 Mayıs 1907 tarihli bir kararnameyle kurulmuştur. Fransız Hindiči-

ni'nde 14 Temmuz 1907 tarihli bir kararnameyle ve Fransız Batı Afrika'sında 29 Haziran 1910 tarihli bir kararnameyle benzer kurumlar kurulmuştur.⁹

Belirtmek gerekir ki, özellikle Fransız Batı Afrikası'nda, bu kurumlara giriş bütünüyle serbestti. Bu kurumlar, yalnızca isteyen Afrikalıları üye kabul etmekteydi. Üyeler iki kümede toplanmaktaydı: Ödenti ödeyen yada bağışta bulnan fahri üyeler ve Yardımlaşma Kurumunun sunduğu bütün olanaklardan (nakit yada aynî borç, değişik yardımlar, vb...) yararlanan etken üyeler.

Belirli bir bölgedeki Yardımlaşma Kurulu birçok bölüme ayrılabilmekteydi. Yardımlaşma Kurulunun yönetimi, her bölümün üyelerince seçilecek delegelerden oluşan bir Yönetim Kurulunca yürütülmekteydi. Hazine görevlisi yada vekili de bu kurula katılmakta ve sandığın ve bütün mali bölümün işleriyle uğraşmaktaydı. Bir memur sekreterlik görevlerini yapmaktaydı. Yönetim Kurulunu bir başkan yönetmekte ve karar erkini yalnız başına elinde tutmaktaydı. Başkan, valice, yönetim kurulunun göstereceği üç aday arasından ve bölge komutanının düşüncesini aldıktan sonra, atanmaktaydı.

a) 8 ocak 1915 tarihli kararname, bütün Afrikalıları, Yardımlaşma Kurumlarına katılmak zorunda bırakmıştır.

b) Yönetim kurulu başkanlığı, Bölge Yönetimine bırakılmıştır.

Görüldüğü gibi, Yardımlaşma Kurulunun işleyişi, gerçek kooperatiflerin işleyişinden gittikçe uzaklaşmıştır. Çünkü, bu yazının başında incelenen iki ilke terkedilmiştir. Serbest giriş ve işletmenin üyelerince serbestçe yönetimi ilkeleri.

1915 kararnamesi birçok kez değiştirilmiştir. Önemli değişiklikler 4 Temmuz 1919, 5 Aralık 1923, 10 Ekim 1930 ve 9 Kasım 1933 tarihli kararnamelerle gerçekleştirilmiştir. Ancak, Yardımlaşma Kurulunun işleyişinde köklü değişiklikler olmamıştır.

Bununla birlikte, 9 Kasım 1933 tarihli kararname, Yardımlaşma Kurumuna «üye ürünlerinin satışını örgütlemeye» olanağını

(9) Bkz.: Marcel Boyer, *Les Sociétés de Prévoyance, de Secours et de Prêts Mutuels Agricoles en Afrique Occidentale Française*, Paris, 1935.

tanımıştır. Böylece, Yardımlaşma Kurumların, tarım satış kooperatiflerince yapılabilecek işlevleri yapmaya yöneltmiştir.

Kaderlerini ellerine alma doğrultusunda halkları uyandıran ikinci dünya savaşından sonra, kooperatif çabalar iyi yönde geliştirilmiştir :

a) Yardımlaşma Kurumunun daha çok demakratlaştırması

b) Ülke halkının tümünü doğrudan doğruya ilgilendiren bir kooperatif kesiminin kurulması.

Bunun sonucu, Yardımlaşma Kurumlarının yanında yada onların yerine, Fransız Batı Afrikasında, Kırsal Kalkınma ve Modernleşme Kurumları (S.M.D.R.),¹⁰ Kırsal Üretim Yardımlaşma Kurumları (S.M.P.R.);¹¹ Togo'da, Kırsal Eylem Kamu Kurumları (S.P.A.R.);¹² Madagaskar'da, Yerli Kırsal Topluluklar (C.A.R.)¹³ ve benzerleri kurulmuştur.¹⁴

Bütün bu kurumlar, kamu kuruluşlarıydı. Fakat ilgili halkların daha fazla sorumluluk yüklenmelerini sağlayarak kırsal gelişmeyi gerçekleştirecek kesin bir tutum içindeydiler.

Öte yandan, Deniz Aşırı Fransız Ülkeleri Bakanlığına bağlı topraklarda kooperatifçilik statüsüyle ilgili bir kararname 2 şubat 1955'de yayınlanmıştır.

Bu kararname, söz konusu topraklarda, gerçek bir kooperatif ağının kurulmasını sağlıyordu.

Yine bu kararname, her bölgede, kooperatiflere teknik yardım servislerinin kurulmasını sağlamaktaydı. Bu servisin görevleri, kooperatif hareketi geliştirmek, kooperatifçilik ilkelerinin ve kurallarının yayılmasını sağlamak, örnek ana sözleşmeler hazırlayarak, örneklerde bulunarak, denetleyerek kooperatif işletmelerin işleyişine ve yönetimine yardım etmektir.

(10) Sociétés de Modernisation et de Développement Rural.

(11) Sociétés Mutuelles de Production Rurale.

(12) Sociétés Publiques d'Action Rurale.

(13) Collectivités autochtones rurales.

(14) Bkz. : Lucien Schmandt, «Panorama de l'action coöptérative dans les pays d'expression française d'Afrique et à Madagascar», *Revue des Etudes Coopératives*, 2e trim., 1961.

2 şubat 1955 tarihli kararnamenin yukardaki hükmü, İngilizce konuşan ülkelerde çalıştırılan «registrars» yada kooperatifçilik ajanlarının ortaya koyduğu olumlu deneylerden doğrudan doğruya esinlenmiştir.

1958'den sonra, Fransız sömürgeleri ve Fransanın boyunduruğu altındaki topraklar yavaş yavaş bağımsızlıklarını kazanmışlardır.

Kooperatifçilik alanında, yeni cumhuriyetler iki yol izlemişlerdir. Bir bölümü, eski düzenlemeleri bir kenara iterek, kooperatifler konusunda yeni tüzel kurallar yaratmışlardır. Öteki bölümü ise, Fransız yönetimi sırasında yürürlüğe konulan kuralları ulusal mevzuat içine almışlardır.

Bazı cumhuriyetlerde, tam sayılabilecek kooperatifçilik statüsü yürürlüğe konulmuştur. Özellikle, Afrika'da Moritanya İslam Cumhuriyetinde, Senegal ve Gine Cumhuriyetinde ve Federal Kamerun Cumhuriyetinde durum budur.

Öteki cumhuriyetlerdeyse, uzun yıllardan beri üzerinde çalışılmakta olmasına karşın, henüz böyle bir statü ortaya konulamamıştır. Özellikle, Tunus Cumhuriyetinde¹⁵ ve Togo Cumhuriyetinde durum budur. Fas Krallığında, kooperatifçilik konusunda iki ayrı düzenleme yürürlüktedir. Bunlardan biri Faslılara, ötekisiyse yabancı işletmecilerce kurulmuş olan kooperatiflere uygulanmaktadır.

Gelişme dereceleri değişik olan bütün bu düzenlemeler Rochdale ilkelerine uygundurlar.

Fakat, şunu kabul etmek gerekir ki, aşağı yukarı bütün Fransızca konuşan ülkelerde, yöneticilerin bazı kaygıları vardır. Bu yöneticiler, kooperatif benzeri kuruluşların işleyişine kamu iktidarlarının değişik ölçülerde karışmasına olanak sağlayan eski formüllere bağlı kalarak, özgül bir kooperatif eyleme girişmekten çekinmektedirler.

Örneğin (örnekler kolayca çoğaltılabilir), Togo Cumhuriyetinde, gerçek bir kooperatif hareketi uygulama yolunda çabalar gös-

(15) Kooperatifçiliğin genel statüsüyle ilgili yasa 19 ocak 1967'de yürürlüğe girmiştir.

terilmişse de Kırsal Eylem Kamu Kurumları kakao ve kahvenin pazarlamasında hâlâ çok önemli bir rol oynamaktadırlar.

Fildişi Sahilinde, ulusal bağımsızlığın kazanılmasını izleyen yıllarda ustaca kurulan kooperatif aygıt, günümüzde dağılmış durumdadır.

Senegal Cumhuriyetinde, geniş bir kooperatif eyleme girişilmeden önce, özgül bir formül kullanılmıştır. Sınırlı sayı ve önemdeki gerçek anlamda kooperatifler yanında, ekonomik ve sosyal düzeyde Kalkınma için Bölgesel Yardım Merkezleri (C.R.A.D.)¹⁶ kurulmuştur. Bu kamu kurumlarının kuruluş amacı, tarım kooperatiflerine ve kooperatif öncesi kuruluşlar olan Kırsal Yarar Birliklerine (A.I.R.),¹⁷ özellikle muhasebe alanında, teknik yardım sağlamaktır. Kırsal Yarar Birlikleri, gerçekte Kalkınma için Bölgesel Yardım Merkezlerince yönetilmektedir. Fakat, Kırsal Yarar Birlikleri, seçilmiş yönetim kuruluna sahip olacak gerçek kooperatif biçimine, kısa dönemde dönüşmek üzere kurulmuştur. Söz konusu yönetim kurulu, kısa bir süre boyunca, Kalkında için Bölgesel Yardım Merkezinin memurlarının sorumluluğu altında çalışacak ve böylece ilerde tek başına çözeceği sorunlara alışacaktır.

3. İspanyolca ve Portekizce Konuşan Ülkeler

Bu ülkelerde, özellikle Latin Amerika'da, geçerli bir kooperatif hareket uygulamaya konulamamıştır. Bununla birlikte, kooperatiflere ilişkin tüzel metinler yürürlüğe konulmuştur.

Bütün bu tüzel metinlerin ayrıntısına girmek gereksizdir. Örnek olarak, Honduras Cumhuriyetini ilgilendiren 22 mart 1954 tarihli «Kooperatif Birliklere İlişkin Yasa»nın 1. maddesini aktarmakla yetineceğiz.

Bu madde şöyle düzenlenmiştir :

«Bu yasada öngörülen hükümlere uygun olarak ve aşağıdaki koşulları yerine getirerek bir araya gelen kişilerin kurduğu birlikler kooperatif birliklerdir :

a) Yüklendiği yada sahip olduğu pay sayısı ne olursa olsun

(16) Centres Régionaux d'Assistance pour le Développement.

(17) Associations d'Intérêt Rural.

ancak tek oya sahip olan üyeler arasında hak ve borç eşitliği ilkesine uygun olarak çalışmak.

b) Belirsiz bir süre için ve değişken ekonomik kaynaklarla kurulmuş olmak.

c) Yasaca öngörülen istisnalar dışında, sınırsız sayıda üyeye çalışmak.

d) Serbest giriş ve çıkış, siyasal, etnik ve dinsel yansızlık ilkelerine tam uyarak çalışmak.

f) İşletme fazlalarını üyelere, kooperatifle olan işlemleri oranında dağıtmak.

g) Üyelerin paylarına sınırlı bir faiz ödemek.

h) Yedek akçelerin ve öteki sosyal kapital fonlarının üyeler arasında dağıtılamayacağını öngörmek».

Dünyanın bu kesiminde yürürlüğe konulan tüzel metinler daha derinlemesine incelenirse, yasa koyucunun, kooperatifçilik konusunda 1844'de Rochdale'de tanımlanan ilkelerden uzaklaşmamaya özen gösterdiği ortaya çıkacaktır.

SONUÇ

Kalkınma yolunda olan ülkelerdeki kooperatifçiliğe ilişkin tüze kurullarına ve kooperatif hareketin çalışma koşullarına bu kısa bakış, sonuç olarak bazı gözlemleri ortaya koymamıza olanak sağlamaktadır.

1. Bu ülkelerin kooperatiflerle ilgili tüzel metinleri, 1844'de Rochdale'de tanımlanan ve bu incelemenin birinci bölümünde anlatılan kooperatifçilik kurallarına uymaktadırlar.

2. Bu ülkelerden bazılarında, uygulamada, kooperatifçilik ilkelerinden en az ikisine uymama eğilimi ortaya çıkmaktadır.

Önce, bir kooperatife serbestçe girme yada kooperatifin dışında kalma ilkesine her zaman uyulmamaktadır. Özellikle, bir toprak reformu yapıldığında yada bir ürün için pazarlama ofisi kurulduğunda, kamu iktidarları, doğal olarak, tarımsal üreticileri bir tarım kredi, pazarlama yada hizmet kooperatifine üye olmaya zorlama eğilimindedir. Bu kooperatifler, üreticilerle devletin kurduğu

pazarlama ofisi arasında aracı durumunda ise, üreticilerin bunlara üye olması özellikle istenmektedir.

Öte yandan, kooperatif hareketin devlet yada siyasal iktidara karşı bağımsızlığı tam olarak gerçekleşmemektedir.

Özellikle, katı bir ekonomik plana sahip kalkınma yolundaki ülkelerde, hükümet kooperatiflere dolaylı yada dolaysız yoldan ve çok uygun koşullarda kredi sağlayabilmektedir. Bu kredi, faiz had-di, ödeme süresi, vergi bağışıklığı yönlerinden birçok ayrıcalıklar tanır. Ancak, bu krediler kooperatiflere sağlanırken, temel kooperatiflerin değilse bile üst derecedeki federal organların yönetim özerkliği kısıtlanmaktadır.

Çoğu kez kaçınılmaz olan kamu otoritelerinin karışması, serbest giriş ve yönetim özerkliği ilkelerini ister istemez sınırlamaktadır. Başka nitelikteki bazı engellerse, kooperatifçilik ilkelerinden bazılarının tam uygulanmasını, ülkeye hatta bölgeye bağımlı olarak, zorlaştırmaktadır.

Özellikle Afrika'da, bilgili kooperatifçiler, bu güçlükleri çok iyi tanımakta ve ortaya çıkaracakları zorlukları ölçebilmektedirler.

Örneğin, işletme fazlasının üyeler arasında, kooperatifle olan işlemler oranında dağıtılmasının denkser olduğunu anlatmak artık zor değildir.

Aynı şekilde, kârın sermayeyle sınırlanması da geniş bir kabul görmektedir. Hatta, kapitalist geleneklerce eski kooperatifçilerin çoğuna göre daha az lekelenmiş olan Afrikalıların birçoğu, hiç kâr dağıtılmamasını da duraksamadan kabul edecektir.

Kahve ve kako yetiştiricileri gibi bazı işletmecilerin bağımlı olarak iyi bir geçim durumuna sahip oldukları birkaç bölge dışında, halkın satın alma gücünün zayıflığı, köy satıcısıyla eskiden beri sürdürülen alışkanlıklar, peşin satış ilkesini uygulamayı güçleştirmektedir.

Genel oy uygulaması, oy hakkı eşitliği biçiminde ortaya çıkan eşitlik ilkesinin benimsenmesini kolaylaştırmıştır. Bununla birlikte, bu ilkenin tam uygulandığı söylenemez. Bazan, bu ilke, geçimi iyi üyelerce yada tribal gelenek ve kurallarla uyuşamayan üyelerce zedelenmektedir. Bazen de, üyelerin bilgisizliği ve yeteneksizliği,

bazı otoritelerin genel kurul kararlarına karışması, oy'a basit bir formalite görünümü vermektedir.

Uyulmasının çok zor olduğu herkesçe kabul edilen bir ilke de eğitim ilkesidir (gerçekte de, Uluslararası Kooperatif Birliği statülerinde ikinci derecede öneme sahiptir). Bu ilkenin uygulanması, zorluklarla düşüncelerde karşılaşmamaktadır. Tersine, kooperatif eğitiminin, etkili bir kooperatif eylemin temeli ve bütün öteki ilkelerin uygulanma koşulu oluşunun bilinmesi, eğitimin karşılaştığı güçlüklerle karşı daha dikkatli olunmasını sağlamaktadır. Ancak, bazı halk kesimleri geleneksel ortama yabancı şeylere, yeniliklere kuşkuyla bakmaktadır. Okur yazarlık yoktur. aynı ülkede çeşitli diller konuşulmaktadır, «audio-visuel» araçlar yetersizdir, söz konusu halkların düşünce biçimlerine uygun eğitim yöntemleri yoktur. Bütün bunlar, kooperatif eğitimi zorlaştırmaktadır.

Bütün bu güçlükler karşısında, kalkınma yolundaki ülkelerin kooperatif yöntemlerin değerini ve sonuç olarak bazı kooperatif ilkelerin değerini yadsımak gerekir mi?

Elbette hayır.

Kooperatif ilkelerin karşılaştığı bu zorlukların nedeni, kooperatifçilerin formasyonunun ve kooperatif yöntemlerini uygulamaya koymak için yaptıkları hazırlığın yetersiz oluşudur.

Bu kooperatifçiler, uluslararası kurumlarca (B.I.T.-F.A.D.-U.N.E.S.C.O., vb...) ve özel girişimce, ulusal ve uluslararası düzeylerde girişilecek yoğun bir eğitim eylemi sonucu kendilerince ve kendileri için yaratılan ekonomik aygıtın tümünün yönetimini ele almaya yetenekli olduklarında, 1844'de Rochdale'de düzenlenen ve dünya kooperatif hareketinin özgünlüğünü ve gücünü oluşturan kooperatif ilkelerinin tümünü tam olarak uygulayacaklardır.